

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ СЕКЦІЇ НТШ У СФЕРІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1892–1914 РР.)

У статті аналізується дослідницька діяльність НТШ з актуальних проблем історії України та її висвітлення у власних періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, історія України, історично-філософська секція, національна свідомість, національне відродження.

Вивчення спадщини Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) неможливе без аналізу його науково-видавничої діяльності. Упродовж кінця XIX – початку XX ст. робота товариства у цьому напрямку досягла свого розквіту і відзначалася значною підтримкою в Україні.

У періодичних виданнях НТШ висвітлювалися актуальні проблеми українського державотворення. Дослідження М. Грушевського, М. Кордуби, С. Томашівського, З. Кузелі, І. Крип'якевича, І. Деджори та інших представників історично-філософської секції Товариства на цю тему, є важливим й на сьогодні і потребують ґрунтовного вивчення та аналізу, що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Об'єктом дослідження є науково-видавничі діяльність НТШ.

Предмет – дослідницька діяльність товариства з актуальних проблем історії України та її висвітлення на сторінках власних періодичних видань.

Метою дослідження є аналіз особливостей наукової роботи членів історично-філософської секції НТШ з історії України, її вплив на формування української національної свідомості кінця XIX – початку XX ст.

Завдання статті ґрунтуються на аналізі механізму дослідницької діяльності НТШ з проблем історії України, впливі на формування національної свідомості українців.

Аналіз історіографії свідчить, що досліджувана нами проблема не достатньо висвітлена в сучасній українській історіографії. Серед праць на цю тему слід відзначити дослідження В. Кубійовича “Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка” (1873–1944) [4], Р. Кучера “Наукове товариство ім. Шевченка. Два ювілеї” [7], І. Крип'якевича “Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 роках” [11].

За період останнього десятиліття XIX ст. і довоєнні роки XX ст. Галичина здійснила значний поступ в усіх сферах культурного життя. Об'єднавши навколо себе всіх провідних науковців, по обидва боки кордону, НТШ стало осередком української науки та провідним центром національного відродження. Незважаючи на труднощі та перешкоди, НТШ до Першої світової війни опублікувало біля 300 томів наукових праць українською мовою з різних сфер науки [1, с. 553]. Переважна більшість з них була з українознавства, що мало особливо важливе значення для піднесення національної самосвідомості.

Такий швидкий розвиток НТШ від просвітницького товариства до першої Всеукраїнської академії наук відбувся завдяки багатогранный, подвижницькій діяльності його багаторічного голови М. Грушевського. Слід відзначити й те, що, якщо Т. Шевченко вважається символом українського національного відродження середини XIX ст., то М. Грушевський – таким символом кінця XIX – початку XX ст. Усім своїм життям, викладацькою, адміністративною, науковою діяльністю він боровся за українську національну ідею, доводив самобутність українського народу у своїх багаточисленних працях обґрунтував його законне право на власну мову, історію, культуру і державність.

М. Грушевський вважав, що мета і зміст його життя “в тім, щоб послужити національному українському відродженню” [2, с. 4]. Основним методом цього служіння вчений вважав наукову роботу: “Народ дотерва тоді почуває себе культурно самостійним, коли він може головніші свої потреби задовільнити в своїй літературі – лише розвоєм наукової літератури, сього верха культурного розвою, в рідній мові, кінчається для суспільності залежність від чужої культури” [3, с. 67].

Саме з цією метою розвитку української наукової думки та публікації кращих наукових праць, ним була створена при НТШ загальноукраїнська наукова видавнича база.

Найближчими помічниками М. Грушевського були видатний український письменник, літературознавець, філософ та дослідник новітньої історії Галичини, голова філологічної секції І.Франко, талановитий фольклорист, етнограф, мовознавець та літературознавець, блискучий публіцист, багаторічний секретар НТШ В. Гнатюк та багато інших. Саме вони були організаторами науки в НТШ, тим стержем, навколо якого об'єдналися і працювали інші науковці [4, с. 23].

Слід відзначити, що джерелом життєстійкості НТШ була подвижницька діяльність його членів і абсолютна більшість посад у товаристві не оплачувалася. Зазвичай, члени НТШ працювали у школах, гімназіях чи перебували на державній службі і науковою роботою займались у позаслужбовий час [5, арк. 1386].

Члени НТШ проводили дослідження й розробляли теми з усіх наукових напрямків, та все ж найбільша увага зверталася на українознавчі дисципліни. Вони прекрасно усвідомлювали, що національні почуття українського народу ґрунтуються на його історичній пам'яті, що підносить патріотичні почуття та активізує національну гідність людей, сприяє широкому залученню їх до соціальної діяльності, що є виявом національної самосвідомості.

За перші 20 років свого існування (1873–1892 рр.) Товариство ім. Т. Шевченка видавало художню літературу українською мовою, здійснювало внесок у популяризацію рідної мови й піднесення національної самосвідомості. Та вже тоді воно звертало увагу на наукову діяльність українських вчених. Ним опубліковано низку наукових праць. Зокрема, слід відзначити роботи О. Огоновського “*Studien auf dem Gebiete der rutenischen Sprache*” (1880) і “*Історія літератури руської*” (у 4 частинах, 6 томах, 1889–1894 рр.), що викликали неоднозначну реакцію у науковому світі. З нагоди появи праць О.Огоновського виступив академік О. Пипін у статті іронічного змісту “*Особая история русской литературы*” (1890 р.), у якій намагався довести, що окремої української літератури “не було, нема, і бути не може”. О.Огоновський у брошурі “*Моєму критикові. Відповідь А.Піпінові*” (1890 р.), спокійно, зважено, використовуючи наукові аргументи, спростував усі “докази” О. Пипіна, наводячи при цьому значну кількість об'єктивних фактів і документальних даних. Йому на допомогу прийшов І. Нечуй-Левицький, який видав окремою відбиткою з журналу “*Діло*” полемічну працю “*Українство на літературних позвах з Московщиною*” (1890 р.).

Це була не лише академічна дискусія. Рамки полеміки мали значно ширші межі, адже йшлося про принципове і доленосне питання: українці – самостійний народ з власною культурою, чи лише одне з відгалужень російського етносу з літературою провінційного типу для простолюддя, що не знає літературної мови [4, с. 16]. Дискусія, започаткована О. Огоновським з О.Піпініним, тривала декілька років. Пізніше у ній взяв участь, з російського боку, видатний філолог О.Соболевський, відновивши погодинську теорію про великоросійське населення Києва до татарських часів, а з української – А. Кримський, К. Михальчук та інші київські вчені.

Дискусія розгорнула значну аргументацію на користь самобутньої української мови і літератури. У зв'язку з дискусією, на сторінках преси та окремих видань, за ініціативи М. Грушевського, відділ російської мови Петербурзької академії наук доручив комісії у складі найвидатніших російських філологів (О. Шахматова, Ф. Корша та ін.) підготувати документ, згідно з яким, на підставі наукової

аргументації, Академія вимагала скасувати закони, що забороняли публікації українською мовою. Однак наукову записку “Об отмене стеснений малорусского печатного слова” уряд не прийняв до уваги, обмеження були скасовані тільки після революції 1905 р. [7, с. 18].

Ця дискусія мала й інші наслідки. У результаті її появи в періодичній пресі зростає зацікавленість у вивченні рідної мови та ознайомленні з українською літературою, що було вагомим внеском у розбудову українського національного відродження.

Після реформи 1892 р. основною метою усіх секцій та комісій товариства була діяльність, скерована на розвиток науки як рушійної сили відродження та розвитку української нації, зокрема науки як складової національної культури. Дослідження і висвітлення історичної пам'яті українського народу, широка публікація наукових праць з історії, культури, етнографії, мови і літератури, а “також інших дисциплін, у власних виданнях Товариства, було головною метою як наддніпрянської, так і галицької інтелігенції” [8, арк. 6].

Від початку заснування історично-філософської секції, її члени у своїх працях і розвідках намагалися охопити усі періоди історії України: від найдавніших часів до кінця XIX ст. Значна роль в організації і роботі секції належить її багаторічному голові М. Грушевському. У своїй автобіографії він так описує роботу секції: “Давав реферати, які читалися на засіданні секції, а кращі реферати пізніше друкувалися. Таким чином, направлялися охочі слухачі до наукової роботи, переходячи від рефератів в бібліографічний відділ “Записок” до самостійних оцінок, від дрібних праць в *Miscellanea* до самостійних розвідок. Хоча галицькі обставини зводили нанівець в значній мірі цю роботу, бо після закінчення університету молоді вчені повинні були йти в глуху провінцію, і часто наукові надії які вони подавали, служили поводом для властей держати їх в “чорному тілі”. І все таки, незважаючи на те, з мого семінару повиходило чимало людей, які залишили чималий слід в науковій роботі, а деякі займаються нею й досі, незважаючи на важкі умови: О.Терлецький, Д. Коренець, М.Кордуба, С. Томашівський, С.Рудницький, О. Целевич, Ю. Кміт, З.Кузеля, О.Чайківський, В.Герасимчук, О. Сушко, Ф. Гоглічук, І. Джиджора, І. Кревецький, І.Крип'якевич” [9, арк. 8].

Як свідчить аналіз автобіографії М. Грушевського, він постійно залучав до активної співпраці значну кількість вчених. Поряд з вченими Галичини, в секції працювало багато науковців з Наддніпрянщини, що було особистою заслугою М. Грушевського, а також молоді “адепти” науки, які в минулому прослухали науковий семінар вченого. В міру того, як зростала кількість членів, розширювався обсяг діяльності секції. Упродовж головування М. Грушевського, історична секція провела 303 зборів, на яких прочитано 527 доповідей. Сам М. Грушевський представив 85 рефератів [10, с. 1–19].

Діяльність історично-філософської секції упродовж 1894–1913 рр. відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

Роки	Кількість засідань	Усіх доповідей	Доповідей М.Грушевського
1894	5	7	2
1895	9	20	7
1896	15	24	7
1897	11	28	6
1898	12	22	6
1899	13	24	9
1900	12	17	3
1901	8	13	2
1902	16	30	4
1903	17	28	5
1904	15	24	4
1905	15	27	2
1906	20	37	4
1907	16	23	4
1908	23	38	4
1909	22	40	2
1910	21	36	3
1911	20	35	5

1912	20	36	3
1913	13	18	1

Напрямки наукової діяльності були різнобічними. Доповіді, прочитані на секції за головування М. Грушевського, можна поділити на такі групи. Напрямки наукової діяльності історично-філософської секції подано у таблиці 2. Ця статистика орієнтує нас у напрямках діяльності секції. Коли порівняємо перше десятиріччя з другим, бачимо, що деякі сфери роботи зросли більше, ніж удвічі, збільшилася кількість праць, присвячених періодові козаччини, новітньої історії України, етнографії, економіки і статистики. Це яскраві сфери праці, на які М.Грушевський звертав особливу увагу.

У перші роки свого головування, він заклав основи вивчення археології і періоду княжої доби. Пізніше почав працювати над іншими періодами української історії, і в цьому напрямі скоректував роботу своїх співробітників. Студії періоду козаччини стали немов спеціальністю секції, під керівництвом І.Франка проводилася робота над дослідженням новітньої історії Галичини. М. Грушевський особливо цікавився етнологією та етнографією, і в організації цих досліджень допомагав Ф. Вовкові та В. Гнатиюку. За його ж ініціативи утворено окрему комісію з економіки і статистики [11, с. 74].

Таблиця 2

Проблематики прочитаних доповідей	1894–1902 рр.	1903–1913 рр.	Разом
Джерелознавство	5	8	13
Археологія і проісторія	16	16	32
Княжі часи	24	7	31
Литовські часи	6	10	16
Західні землі XV–XVIII ст.	32	44	76
Козаччина	26	66	92
Австрійські часи	21	62	83
Україна під Росією	2	19	21
Мистецтво	2	7	9
Етнографія	21	46	67
Економіка і статистика	8	27	35
Право	22	20	42
Всесвітня історія	1	5	6
Філологія	–	2	2
Інші	–	2	2
РАЗОМ	186	341	527

Слід зауважити, що особливу увагу секція звертала на дослідження тих періодів історії, у які Україна здобувала незалежність. М. Грушевським створено програму для детального дослідження і опублікування матеріалів козаччини: від виникнення і до скасування Гетьманщини. У своїх працях з історії, члени НТШ доводили давнє походження, самобутність культури й історії України, постійну боротьбу за побудову вільної, самостійної Української держави. Після обговорення на зборах секції, кращі, найбільш науково обґрунтовані реферати, подавалися до друку в “Записках НТШ” [12, арк. 592].

Важко переоцінити значення для піднесення національної самосвідомості друку в “Збірнику історично-філософської секції” “Історії України-Руси”. В. Дорошенко з С.Томашівським так характеризують значення цієї праці в період активної боротьби за національне відродження: “Історія України-Руси – се передовсім повний огляд життя українського народу. Ніхто з більших українських істориків не дав нам такої історії: Костомаров, Антонович, Куліш і інші обробляли її монографічно і то

полишали великі прогалини. Таким способом, досі одиноком підручником із такою науковою вартістю була "Історія Малої Росії" Банташ-Каменського, що вийшов ще в 1830 р. і сьогодні цілком не відповідає науковим вимогам. Чим є повний підручник історії нашого народу не тільки для дослідників, а й всякого інтелігентного чоловіка – про се годі толкувати. Дальше "Історія" – се перший науковий огляд нашої бувальщини. Науково-теоретична метода М.Грушевського ні чим не відрізняється від найкращих взірців Західноєвропейської історичної науки" [13, арк. 11].

На початку ХХ ст. сучасники М. Грушевського відзначали значний внесок "Історії України-Руси" у піднятті національної самосвідомості. Її національний характер "лежить передовсім в глибокій та ясній свідомості щодо індивідуальності української нації, дальше в тім, що ціла вона нав'язана глибокою симпатією для українського народу, бачить в ньому живу одиницю, що розвивається по всім законам живого організму й поодиноким прояв його розвитку, не міряє інтересами інших народів, держав, якихось соціальних верств і т. п. Національний характер "Історії" лежить ще в її цілі. Вона не дослід "науки для наук" чистого, так званого, філософського досліду, а має на меті також цілком конкретні національні цілі і має причинитися до поступу національної свідомості серед нашого народу й дати науку тим, що в історії власної нації можуть чогось навчитись.

Тому-то, як поява "Історія України-Руси" в нашій національно-культурнім розвитку надзвичайно важлива. Через неї наша історична наука здобуде перший тривкий фундамент для дальшого розвитку загальної суспільності, знайде невичерпне джерело власного самопізнання, наші передові борці за кращу будучність бачитимуть в ній вірний компас на хвилях практичної боротьби" [13, арк. 12].

НТШ друкувало не тільки наукові дослідження членів товариства, але й кращі праці з історії України таких видатних істориків, як В. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, Д.Іловичького, М. Костомарова, С. Качали, М. Смирнова, М.Дашкевича, І.Шараневича, І. Линкаченко, Я. Шульгина в українських перекладах [14, арк. 3]. Це були одні з перших фундаментальних праць з історії України. Їх публікації рідною мовою мали велике значення для піднесення національної самосвідомості серед всіх верств українського народу.

В НТШ приділялася значна увага збиранню і публікації невідомих документів і рукописів з історії України. Для цього співробітники працювали у архівах і бібліотеках не тільки України і Росії, але й Польщі, Австрії, Німеччини, Ватикану, Швеції та інших країн [15, арк. 1–4]. Зібрані і опрацьовані ними матеріали, літописи, хроніки, правничі матеріали, історично-літературного, історично-етнографічного характеру, а також матеріали з історії церкви, освіти тощо друкували у спеціальних збірниках "Жерела історії України-Руси", "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури".

Трохи пізніше, у 1906 р., в серії "Українсько-руський архів" друкувалися матеріали з історії селянства, господарського і культурного життя Галичини. М.Грушевський писав про те, що ці публікації друкували "надзвичайно важливі джерела для історії суспільних, економічних і національних відносин цього часу [16, арк. 8]. Вони давали можливість читачам, на основі фактичних матеріалів, ознайомитися з власною історією, а також сформувані важливу базу для подальшої наукової роботи.

Отже, НТШ проводило активну наукову роботу щодо дослідження історичного минулого України. На засіданнях історично-філософської секції періодично заслуховувалися наукові реферати, кращі з яких публікувалися у "Записках НТШ".

У своїх серійних виданнях НТШ друкувало найцінніші історичні праці з історії України, збірники документів і рукописів, що були ще маловідомими широкому колу читачів. Ці публікації відіграли значну роль в ознайомленні українців Галичини – Кубані з їх історичним минулим і підносили національну самосвідомість усіх верств населення.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. – Львів, 1991. – 573 с.
2. Михайло Грушевський. Його життя і мученицька смерть. – Львів, 1934. – 16 с.
3. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки / Ярослав Дашкевич // Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження. – Львів, 1992. – С. 65–68.
4. Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949) / Володимир Кубійович – Львів, 1991. – 53 с.
5. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 386–392.
6. ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 29–31.
7. Кучер Р. Наукове Товариство імені Шевченка: Два ювілеї / Роман Кучер. – Київ, 1992. – 111 с.
8. ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 23.
9. Там само. – Спр. 2194.
10. Записки НТШ. – Т. 1–19 (Справозданіє з 1872–1898 рр.). Хроніка НТШ. – Ч. 1–60–62 (Справозданіє з 1899–1914 рр.).
11. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 роках // Вісник АН України. – 192. № 5. – С. 70–86.
12. ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 592–600.
13. Там само. – Спр. 80.
14. Там само. – Спр. 20.
15. Там само. – Спр. 83.
16. Там само. – Спр. 2194.

Виктор Савенко

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЛЕНОВ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ СЕКЦИИ НТШ В
ОБЛАСТИ ИСТОРИИ УКРАИНЫ (1892–1914)

В статье анализируется исследовательская деятельность НТШ по актуальным проблемам истории Украины и ее освещение в собственных периодических изданиях конца XIX – начала XX в.

Ключевые слова: Научное общество им. Шевченко, история Украины, исторически-философская секция, национальное сознание, национальное возрождение.

Viktor Savenko

SCIENTIFIC ACTIVITIES OF MEMBERS OF HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL SECTION
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN THE HISTORY OF UKRAINE (1892–1914)

The article analyzes the research activities NTSh on actual problems of Ukraine and its coverage in their own journals of the late XIX – early XX century.

Key words: Scientific Society. Shevchenko, the history of Ukraine, the historical and philosophical section, national consciousness, national revival.